

Тетяна ІВАНОВА

РОСІЙСЬКА ФОЛЬКЛОРИСТИКА В ОСТАННЄ ДЕСЯТИРІЧЧЯ ХХ СТОЛІТТЯ

У 1990-ті рр. російська фольклористика розвивалась під знаком тих змін, які відбулися у суспільній свідомості в епоху перебудови. У науці закріпились тенденції, накреслені ще в попередньому п'ятиріччі. Це передовсім рішучий поворот фольклористики до сучасних жанрів, що побутують в усній традиції у наш час (анекдот, дитячі „садистські віршики“, пісенний фольклор тюрем і таборів та ін.); повернення в науку жанрів, свого часу вилучених з її поля зору з ідеологічних мотивів (духовні вірші, частково замовляння); включення у сферу фольклористики проблем народного православ'я, які замовчувалися наукою радянського часу; зняття з науки „табу“ на вивчення еротичного начала у фольклорі. Названі тенденції у розвитку фольклористики 1990-х рр. впливають, отже, з ідеологічного розкріпачення суспільної свідомості.

Ще одна особливість останнього десятиріччя полягає у зверненні до власної класичної спадщини. Перегляд ідеологічних основ науки про народну культуру визначив, очевидно, для учених необхідність повернутися до деяких імен, які зробили вагомий внесок у її розвиток. Однак зазначені тенденції, обумовлені ідеологічними змінами у суспільстві,— це не єдиний фактор, що характеризує фольклористику 1990-х рр. Наука у цьому десятиріччі розвивалась, реалізуючи також свої внутрішні потенції, незалежні від політичних віянь часу. Так, намічений ще у 1960-ті рр. поворот до дослідження міфологічних уявлень російського народу в оглядовий період отримав остаточне вирішення. У 1990-ті рр. відбулось принципове зближення фольклористики з етнографією; літературознавча складова в науці про усну словесність явно відійшла на другий план. Якщо протягом багатьох десятиріч у центрі уваги фольклористики був жанр, то сучасні вчені розуміють фольклор як явище народної культури, яке має три складові частини: систему міфологічних уявлень, систему обрядів і систему жанрів.

І, нарешті, визначимо ще одну рису нинішньої фольклористики. Це помітне пожвавлення у зацікавленні суспільства проблемами народної культури. Навіть без точних підрахунків очевидно, що загальна кількість праць з російського фольклору у 1990-ті рр. значно зросла у порівнянні з 1980-ми. Так, бібліографічний покажчик „Русский фольклор: 1991—1995“ (упорядники М. Рейлі та Т. Іванова) свідчить, що упродовж 1991—1995 рр. вийшло у світ понад вісім тисяч робіт (монографій, статей, публікацій текстів) про російську народну словесність. Приблизно таку кількість

дасть, мабуть, і друга половина 1990-х рр., бібліографічно не опрацьована. Для порівняння скажемо, що в бібліографічному покажчику з російського фольклору за 1981—1985 рр. ураховано 5095 бібліографічних позицій. На жаль, з незалежних від нас причин, бібліографічний покажчик за 1986—1990 рр. ще не створений. Як бачимо, кількісний ріст досить істотний. У своєму короткому огляді літератури з російського фольклору за останнє десятиріччя ХХ ст. ми ще не раз будемо звертатися до статистичних матеріалів, які допомагають зрозуміти деякі процеси, що відбуваються у російській фольклористиці.

* * *

Загальновідомо, що будь-яка наукова дисципліна потребує передовсім надійної довідково-інформаційної бази. Варто сказати, що в 1990-ті рр. російська фольклористика збагатилась цілою низкою видань такого плану. Так, вийшли у світ три томи галузевого бібліографічного покажчика серії „Русский фольклор“, зачинателем якої є М. Мельц, авторитетний бібліограф та дослідник усно-народної творчості російського народу. Томи, які вийшли, охоплюють недавнє п'ятиріччя¹ і дають ретроспективне висвітлення стану науки у ХІХ ст.² Як зазначалося, наприкінці 2000 р. очікується вихід у світ бібліографічного покажчика за 1991—1995 рр.

У 1990-ті рр. поряд з Інститутом російської літератури (Пушкінський Дім) Російської Академії наук у Санкт-Петербурзі як основною установою, у якій зосереджено роботу з бібліографування російського фольклору, створено ще один центр, який велику увагу приділяє фольклорній бібліографії. Це Державний республіканський центр російського фольклору у Москві. Робота в цьому напрямі ведеться тут Н. Тимоніною. У 1994 р. Н. Тимоніна випустила у світ посібник „Русский фольклор: Аннотированный библиографический указатель. 1991 год“ (Москва, 1994). Вона ж у журналі „Живая старина“, що виходить з 1994 р., формує бібліографічну рубрику „Новая литература по фольклору и этнографии“, яка оперативно висвітлює новини вітчизняної фольклористики.

Важливим аспектом бібліографування російського фольклору завжди було створення покажчиків з різних географічних районів. Як правило, регіональні покажчики створюються місцевими фольклористами, краєзнавцями та бібліографами. В оглядове десятиріччя значно активізувалась бібліографічна робота в різних регіональних центрах з вивчення російського фольклору³.

¹ Русский фольклор: Библиографический указатель. 1981—1985 / Сост. Т. Г. Иванова.— Санкт-Петербург, 1993.

² Русский фольклор: Библиографический указатель. 1881—1990.— Ленинград, 1990; 1800—1855.— Санкт-Петербург, 1996.

³ Див.: Музыкально-обрядовый фольклор Рязанской области: Библиографический указатель / Обл. науч.-метод. центр нар. творчества. Рязан. обл. б-ка. Сост. Л. Д. Синина.— Рязань, 1991 (Сер. „Рязанский этнографический вестник“); Горбунов Б. В. Этнография Рязанского края: Библиографический указатель.— Рязань, 1993 (Сер. „Рязанский этнографический вестник“); Устное народное творчество Самарского края: Научно-вспомогательный указатель литературы / Самар. обл. универ. науч. б-ка. Сост. Т. Макаева, Т. Сенинг.— Самара, 1991; Саратовское Поволжье в песнях, легендах и сказаниях: Рекомендательный указатель литературы / Саратов. обл. науч. б-ка. Сост. Т. Н. Молева.— Саратов, 1994; Кулматова Т. В. Новгородский свадебный обряд: Библиографический указатель книг и статей на русском языке // Кунсткамера: Этнографические тетради.— Санкт-Петербург, 1997.— Вып. 11.— С. 381—392 та інші.

В останнє десятиріччя ХХ ст. з'явилася низка бібліографічних персоналій, що висвітлюють науковий і творчий шлях відомих російських учених. Наукова діяльність сучасних фольклористів представлена в таких виданнях⁴. Ретроспективний характер має видання, присвячене діяльності видатного фольклориста першої половини ХІХ ст. І. Снегірьова⁵. Такого ж типу й інша книжка, що висвітлює наукові праці видатного дослідника 1920—1930-х рр. Г. Виноградова⁶. Зауважимо також, що огляд бібліографічних персоналій, які з'явилися до 1990-х рр., читач може знайти у змістовній статті М. Мельц „Библиографии русских фольклористов“⁷.

У 1990-х рр. тривала робота з виявлення фольклористичної проблематики в різноманітних періодичних виданнях. Так, бібліографія М. Матрьоніної та Г. Якуніної „Фольклор на страницах курской дореволюционной периодики“⁸ висвітлює фольклорно-етнографічні матеріали, опубліковані в „Курском сборнике“, „Трудах Курского губернского статистического комитета“, „Трудах Курской губернской ученой архивной комиссии“, „Курских епархиальных ведомостях“ та інших місцевих періодичних виданнях. М. Рубцова опублікувала тематико-бібліографічний покажчик „Этнографические материалы на страницах „Известий Архангельского общества изучения Русского Севера“ (1909—1917)“⁹, що допомагає дослідникам, які працюють з архангельським матеріалом. Матеріали з російської усної поезії, опубліковані в передвоєнний період на сторінках чеського журналу „Slavia“, враховані у публікації Т. Іванової „Вопросы русского фольклора и фольклористики на страницах журнала „Slavia“ (1922—1940)“¹⁰. Це видання протягом багатьох років було пристановищем російської гуманітарної інтелігенції. Тут друкували свої праці такі відомі учені, як С. Анічков, П. Богатирьов, А. Григор'єв та інші видатні фольклористи, які волею долі покинули батьківщину. М. Мельц в одному з підготова-

⁴ Див.: Никита Ильич Толстой / РАН. Сост. Л. В. Шулько. Вступ. статья А. Д. Дуличенко.— Москва, 1993 (Сер. „Библиография ученых“); Борис Николаевич Путилов: К 75-летию со дня рождения / РАН. Музей антропологии и этнографии. Предисл. А. С. Мыльникова, Ч. М. Таксами.— Санкт-Петербург, 1995; Кирилл Васильевич Чистов / РАН. Сост. Л. А. Калашникова, М. Я. Мельц. Авторы вступ. статьи Т. А. Бернштам, Е. М. Мелетинский.— Москва, 1995 (Материалы к библиографии ученых. Сер. истории.— Вып. 20); Материалы к библиографии научных трудов Виктора Евгеньевича Гусева / Фольклорно-этнографический центр (г. Санкт-Петербург). Изд. подгот. Г. В. Лобковой.— Санкт-Петербург, 1997; Владимир Соломонович Бахтин: Библиографический указатель 1946—1998. К 75-летию со дня рождения / Сост. М. Я. Мельц, Е. Н. Соловей.— Санкт-Петербург, 1998; Лазарев Александр Иванович: Научно-вспомогательный библиографический указатель. К 70-летию со дня рождения / Комитет по делам архивов Челябин. обл. администрации и др. Сост. Г. А. Губанова.— Челябинск, 1998; П. Ф. Лебедев: Летопись творчества. Библиография печатных работ автора.— Балашов, 1996 та інші.

⁵ Див.: Иван Михайлович Снегирев. Библиографический указатель / Гос. публ. ист. б-ка России. Сост. О. Ф. Войкова.— Москва, 1994.

⁶ Див.: Профессор Г. С. Виноградов. Библиографический указатель (1913—1998) / Сост. Н. Калец, В. Ванчугова.— Иркутск, 1999 та інші.

⁷ Див.: Русский фольклор: Проблемы текстологии фольклора / Отв. ред. Т. Иванова.— Ленинград, 1991.— Т. 26.— С. 238—243.

⁸ Там само.— С. 255—265.

⁹ Див.: Русский Север: Ареалы и культурные традиции.— Санкт-Петербург, 1992.— С. 207—270.

¹⁰ Из истории русской фольклористики.— Санкт-Петербург, 1998.— С. 581—590.

них бібліографічних списків ураховує статті й матеріали, надруковані в 21—30 томах збірника „Русский фольклор“¹¹.

Зацікавлення науки дитячою субкультурою, що визначилося у наш час, стало відправною точкою для появи анотованого бібліографічного покажчика О. Сєвєрної „Этнология детства (Младенческий, ранний и дошкольный возраст)“ (Москва, 1993). З останніх бібліографічних довідників тематичного характеру назвемо книжку М. Мельц „Поэзия А. С. Пушкина в песенниках 1825—1917 гг. в русском фольклоре: Библиографический указатель (по материалам Пушкинского Дома)“ (Санкт-Петербург, 2000). Цей довідник дає дослідникам інформацію про дореволюційні пісенники, у яких друкувались твори О. Пушкіна, а також про ті вірші поета, які увійшли в усний народний репертуар.

Предметом обліку в 1990-ті рр. стали також грамплатівки із записами музичного фольклору, випущені в колишньому Радянському Союзі¹². Тут зібрані дані про грамплатівки із записами не тільки російського, а й іноетнічного фольклору.

Завершуючи розмову про бібліографічні покажчики з російського фольклору, вкажемо, що перелік основних довідників з цієї ділянки народної культури, які вийшли у попередній період, поданий у змістовному огляді Г. Губанової „Библиографирование русского фольклора (обзор)“¹³.

До бібліографічних покажчиків належить і такий вид наукової продукції, як архівні довідники. Варто зазначити, що російська фольклористика дотепер недостатньо активно розпрацьовує цей вид інформаційних посібників. Однак деякі зрушення у цьому напрямі в 1990-ті рр. були зроблені. Так, з'явилося видання, яке розкриває зміст певної частини знаменитого у передреволюційні роки Етнографічного бюро князя В. Тєнішева, матеріали якого у наш час зберігаються в Російському етнографічному музеї (Санкт-Петербург)¹⁴. На жаль, досі не існує розгорнутого путівника фольклорним архівом Пушкінського Дому. Перелік колекцій матеріалів народної творчості, що становлять у Рукописному відділі Інституту російської літератури розряд V, читач може знайти у книзі „Фонды и коллекции Рукописного отдела“¹⁵.

На відміну від фольклористів Пушкінського Дому, нижньгородські учені приділяють проблемі розкриття змісту архіву Горьківського (тепер Нижньгородського) державного університету багато уваги. Під керівництвом К. Корєпової, відомого фольклориста, створено цілу серію довідників з фольклорного архіву кафедри російської літератури Горьківського університету¹⁶. Активну роботу з розкриття архівних фондів розгорну-

¹¹ Див.: Русский фольклор: Материалы и исследования / Отв. ред. А. Розов.— Санкт-Петербург, 1999.— Т. 30.— С. 528—546.

¹² Див.: Музыкальный фольклор на грампластинках: Опыт дискографии / РАН. Респ. центр русского фольклора. Сост. И. И. Земцовский.— Москва, 1992.

¹³ Див.: Русский фольклор: Проблемы текстологии фольклора.— Т. 26.— С. 229—237.

¹⁴ Див.: Быт великорусских крестьян-землепашцев. Описание материалов Этнографического бюро князя В. Н. Тенишева (на примере Владимирской губернии) / Авт.-сост. Б. М. Фирсов, И. Г. Киселева.— Санкт-Петербург, 1993.

¹⁵ Фонды и коллекции Рукописного отдела. Краткий справочник / РАН. Ин-т рус. лит. (Пушкинский Дом). Сост. В. П. Бударягин, М. В. Родюкова.— Санкт-Петербург, 1996.— С. 69—77.

¹⁶ З тих, що вийшли у 1990-ті рр., назвемо: Новые поступления в фольклорный архив Нижегородского университета. Календарные обряды. 1983—1996 / Сост. К. Е. Корєпова, Ю. М. Шеваренкова.— Нижний Новгород, 1997.

ли фольклористи Сиктивкарського державного університету, що тільки недавно став одним із фольклористичних центрів Росії, та Кемеровського державного університету, про що свідчать архівні довідники, які не так давно вийшли друком¹⁷.

Принципово важливе місце у фольклористиці займають різноманітні показники мотивів і сюжетів, художніх прийомів. Такі довідники, як звичайно, є плодом серйозного аналітичного дослідження певного явища фольклору. Потрібно відзначити, що російська фольклористика у 1990-ті рр. досягла значних результатів у створенні показників такого типу.

Одна з проблем у колі питань, пов'язаних з російським пісенним епосом, — виявлення билинних текстів, що походять з книжкових джерел. Відомо, що деякі сказителі кінця XIX—XX ст. вивчали свої версії билин не усним шляхом, а з численних популярних видань билинного епосу. Узагальнюючі відомості з билинних текстів, що походять, на думку дослідників, з друкованого джерела, зібрані у книжці Ю. Новикова „Былина и книга: Указатель зависимых от книг былинных текстов“ (Вильнюс, 1995). Пісенному епосові присвячений також довідник Ф. Селіванова „Художественные сравнения русского песенного эпоса: Систематический указатель“ (Москва, 1990). Дослідник у систематичному порядку тут урахував усі випадки вживання у билинах, баладах та історичних піснях трьох художніх прийомів: порівняння, паралелізму, заперечного паралелізму.

Проблему еволюції сюжетів замовлянь відображає „Указатель сюжетов и сюжетных ситуаций заговорных текстов восточных и южных славян“ В. Кляуса (Москва, 1997). Довідник А. Юдіна „Ономастикон русских заговоров: Имена собственные в русском магическом фольклоре“ (Москва, 1997) допомагає дослідникові зорієнтуватися у складній системі міфологічних персонажів традиції замовляння.

В оглядовий період продовжилось створення показників з наративних прозаїчних жанрів. Зокрема, з биличок, про що свідчить, наприклад, робота Є. Єфимової „Основные мотивы русских быличек (Опыт классификации)“¹⁸. Недавно вийшов показник з биличок однієї тематичної групи — про скарби, підготовлений Н. Котельниковою¹⁹. Назвемо ще один довідник прозових жанрів — „Указатель типов, мотивов и основных элементов преданий“ (Петрозаводск, 1990) Н. Криничної.

Складну проблему у фольклористиці становить створення показників мотивів різних жанрів пісенного фольклору. Одним із видань такого плану є показник весняних закличок, який уклала Т. Агапкіна²⁰. Цей показник дає достатньо повне уявлення про склад фольклорного репертуару (пісні і примовки) східнослов'янського обряду зустрічі й заклинання весни. Козацьким пісням з Дону присвячений показник Т. Діанової

¹⁷ Див.: Каталог-путеводитель по фондам Проблемной научно-исследовательской лаборатории по фольклору и археологии СГУ / Сост. Т. С. Канева, Г. С. Савельева.— Сыктывкар, 1994.— Ч. 1: Усть-Цилемское собрание (горочные, посиделочные, игрищные песни); Каталог коллекции фольклорных записей Кемеровского госуниверситета / Сост. Е. Лутвинова, В. Палачева.— Кемерово, 1997.

¹⁸ Див.: Сказки и несказочная проза.— Москва, 1992.— С. 52—63.

¹⁹ Див.: Стабильные повествовательные компоненты в несказочной прозе о кладах // Русский фольклор.— Т. 30.— С. 215—229.

²⁰ Сравнительный указатель восточнославянских весенних закличек // Русский фольклор: Межэтнические фольклорные связи / Отв. ред. С. Азбелев.— Санкт-Петербург, 1993.— Т. 27.— С. 165—180.

„Военно-бытовые песни донских казаков (тематический указатель)“ (Москва, 1996).

У 1990-ті рр. у фольклористиці значного розвитку зазнав ще один жанр довідкової літератури — словники і енциклопедії. Наукову термінологію, якою послуговується фольклористика, висвітлює книжка „Восточнославянский фольклор: Словарь научной и народной терминологии“²¹. Це звід фольклористичних термінів і понять, що стосується усіх видів східнослов'янського фольклору: словесного, музичного, ігрового, драматичного, хореографічного.

Відродився у 1990-ті рр. жанр міфологічних словників, популярний наприкінці XVIII — на початку XIX ст. У період, що розглядається, вийшло декілька видань такого плану. Варто відзначити, що в ряді словників виділяються видання, які зосереджуються в основному на міфологічних персонажах, і довідники ширшого плану, що охоплюють по змозі всі сфери міфологічної свідомості. Із видань першого типу назвемо книжку М. Власової „Новая АБЕВЕГА русских суеверий: Иллюстрированный словарь“ (Санкт-Петербург, 1995). Тут в алфавітному порядку подаються відомості про духів і божества нижчого рангу (домовик, водяник, банник та інші). Приблизно за таким же принципом побудований і „Русский демонологический словарь“ (Санкт-Петербург, 1995), автором-укладачем якого є Т. Новичкова.

На принципово інших засадах складений етнолінгвістичний словник „Славянские древности“. Це видання здійснюється колективом авторів Інституту слов'язнавства РАН (ред. Н. Толстой). У наш час побачило світ тільки два томи — букви А—К (Москва, 1995—1999). Це видання сформувалось у рамках етнолінгвістики. Словник набагато ширший від названих видань не тільки через інослов'янські міфологічні персонажі („богінка“, „босорка“ та інші), але й унаслідок того, що тут містяться численні явища, міфологізовані традиційною свідомістю: ритуально-міфологічні предмети („бліни“, віник та інші); особи (близнюки, повішальник та інші); рослини (барвінок, береза та інші); тварини, птахи, риби, комахи (білка, ворона, „божа корівка“ та інші); ритуальні дії (блукати, кидати та інші); локуси („баня“, болото та інші); певні атрибути (якості і ознаки: білий та інші).

Однотомний енциклопедичний словник „Славянская мифология“²² можна розглядати як попередній короткий варіант словника „Славянские древности“. Видання побудоване на тих самих принципах, що й попереднє. Упродовж 1990-х рр. зроблено декілька перевидань двотомного фундаментального словника „Мифы народов мира“²³, перше видання якого було здійснене ще у 1980—1982 рр. Ця енциклопедія є спробою вільного й одночасно систематизованого викладу міфотворчості усіх народів

²¹ Восточнославянский фольклор: Словарь научной и народной терминологии / Отв. ред. К. П. Кабапников.— Минск, 1993. Ще одне видання подібного плану: Народные знания. Фольклор. Народное искусство / Отв. ред. Б. Путилов, Г. Штрабах.— Москва, 1991 (Свод этнографических понятий и терминов.— Вып. 6). Див. також інші випуски із „Свода понятий и терминов“: Религиозные верования.— Москва, 1993; Этнографические и этносоциальные категории.— Москва, 1995.

²² Славянская мифология / Науч. ред. В. Петрухин, Т. Агапкина, Л. Виноградова, С. Толстая.— Москва, 1995.

²³ Мифы народов мира / Гл. ред. С. Токарев.— Москва, 1991—1992; Москва, 1994.

світу. До неї увійшли узагальнюючі статті, присвячені міфологіям різних народів, а також статті про божества, демонічних персонажів, міфологізовані абстракції, тварин, рослин, атрибути, символи, космічні об'єкти, природні стихії. Достатньо повно у словнику „Мифы народов мира“ представлений слов'янський і російський матеріал. Приблизно у тому ж ключі побудовано ще одне видання — „Мифологический словарь“²⁴.

Назвемо ще дві енциклопедії, що стосуються вивчення народної культури. Це ілюстровані енциклопедії Н. Сосніної та І. Шангіної „Русский традиционный костюм“ (Санкт-Петербург, 1998) і „Русская изба“ (наук. ред. І. Шангіна; Санкт-Петербург, 1999). На фольклористичну тематику виходить ще один довідник — „Энциклопедия литературных героев“²⁵. Хочемо зазначити, що література енциклопедичного характеру друкується не тільки в Москві та Санкт-Петербурзі, але й у провінції. Наприклад, у Кірові видається десятитомна „Энциклопедия земли Вятской“, восьмий том якої називається „Этнография. Фольклор“ (Киров, 1998)²⁶.

Завершуючи огляд довідково-бібліографічної літератури з російського фольклору, назвемо ще довідник „Российские фольклористы“²⁷ — книжку, що дає інформацію про сучасних дослідників, які працюють у ділянці російської народної поезії (прізвища, місце роботи, контактні телефони, коло наукових зацікавлень).

* * *

Ведучи мову про наукові установи, які активно працювали у галузі фольклористики упродовж 1990-х рр., варто передовсім зазначити, що в оглядовий період був створений Державний республіканський центр російського фольклору, який входить у систему Російської Академії наук у Москві. Цей центр під керівництвом А. Каргіна²⁸ заявив про себе виданням „Сохранение и возрождение фольклорных традиций“, що має періодичний характер (Москва, 1993—1998.— Вып. 1—9). Крім того, за участю Державного республіканського центру російського фольклору були підготовлені такі збірники²⁹. Цьому ж фольклорному центрові вдалося розв'язати одну з давніх проблем російської фольклористики: у 1994 р. він заснував спеціальний фольклористичний журнал „Живая старина“, який

²⁴ Мифологический словарь / Гл. ред. Е. М. Мелетинский.— Москва, 1990 (4-е изд.: Москва, 1998). Ілюстрований варіант цього довідника становить книжка „Мифология. Иллюстрированный энциклопедический словарь“ (Санкт-Петербург, 1996).

²⁵ Энциклопедия литературных героев. Русский фольклор и древнерусская литература / Под общ. ред. Е. Б. Рогачевской.— Москва, 1998.

²⁶ Див. також: Духовная культура Северного Белозерья: Этнодиалектический словарь / РАН. Ин-т этнологии и антропологии.— Москва, 1997.

²⁷ Российские фольклористы. Справочник / Сост. Л. В. Рыбакова.— Москва, 1994.

²⁸ Див. книжку: Каргин А., Хренов Н. Фольклор и кризис общества.— Москва, 1993 (про місце фольклорної культури в сучасності), а також курс лекцій для студентів „Народная художественная культура“ (Москва, 1997).

²⁹ Методические указания по сборанию фольклора / Ред.-сост. Н. Савушкина.— Москва, 1994; Малые города России: Культура. Традиции. Материалы конференции „Да возвеличится Россия“.— Москва; Санкт-Петербург, 1994; Мир детства и традиционная культура / Сост. С. Айвазян.— Москва, 1995; Современный фестиваль фольклора: Опыт, проблемы, перспективы / Сост. А. Каргин.— Москва, 1995; Славянская традиционная культура и современный мир: Сборник материалов научно-практической конференции / Сост. В. Добровольская.— Москва, 1997.— Вып. 1—2 та інші.

виходить чотири рази на рік і одразу ж дістав визнання серед дослідників народної поезії. Першим головним редактором цього періодичного видання був видатний дослідник народної культури Н. Толстой, який пішов з життя у 1997 р.³⁰ Біля джерел нової „Живой старины“ стояв також інший видатний фольклорист нашого часу — Б. Путілов. Його пам'яті присвячений четвертий номер журналу за 1998 р.

Багато своїх номерів „Живая старина“ прагне робити тематичними або вмещувати у них великі блоки матеріалів, що торкаються якоїсь однієї проблеми. Так, у першому номері цього видання подано велику добірку матеріалів до 100-річчя від дня народження видатного фольклориста ХХ ст. П. Богатирьова. Проблеми православ'я і народної культури висвітлюються у статтях третього номера журналу за 1994 р. Сучасний фольклор у всій багатоманітності його жанрів і тем (міські легенди, рукописні зошити малолітніх ув'язнених, анекдоти про Штірліца, магія і повір'я у сучасному молодіжному середовищі і таке інше) став предметом уваги в першому номері „Живой старины“ за 1999 р. Відображаючи один з найактивніших напрямів розвитку сучасної фольклористики — її зацікавлення міфологією, „Живая старина“ не залишає поза увагою і цю проблематику³¹. Проблеми семіотики в народній культурі також знаходять тут своє місце³². Фольклор розглядається на сторінках журналу в його тісних взаємозв'язках зі середньовічною писемністю³³. „Живая старина“ не обмежується винятково російським фольклором, окремі статті звернені, наприклад, до обрядової культури слов'ян і прибалтів³⁴.

Крім того, часопис прагне відобразити усі значущі для російського народу історичні дати. Так, другий номер за 1994 р. присвячений 50-річчю від дня перемоги над фашистською Німеччиною — відображенню війни в усній традиції. 850-річчя Москви, що широко відзначалося у 1997 р., висвітлювалось у третьому номері за 1997 р. Не залишився журнал і осторонь святкування 200-річчя від дня народження О. Пушкіна³⁵. Видання багатоілюстроване, і можна сказати, що його поява є одним з позитивних факторів розвитку фольклористики 1990-х рр.

У період, що розглядається, крім Державного республіканського центру російського фольклору, активно працювали й інші наукові установи, які вже давно займаються фольклористичною проблематикою. Головне місце тут займають інститути системи Російської Академії наук. Інститут російської літератури (Пушкінський Дім) РАН у Санкт-Петербурзі в оглядовий період випустив у світ п'ять томів „Русского фольклора“ — одного з найстаріших видань ще радянського часу, які продовжують виходити. Це томи 26—30, що побачили світ протягом 1991—1999 рр.³⁶

Інститут світової літератури РАН у Москві продовжив видання серійного збірника „Фольклор“. У 1991 р. вийшов том з підзаголовком „Песен-

³⁰ Див.: Живая старина.— 1997.— № 2.

³¹ Там само.— 1996.— № 1; 1997.— № 1; 1998.— № 1; 2000.— № 1.

³² Там само.— 1996.— № 3; 1998.— № 3.

³³ Там само.— 1999.— № 2.

³⁴ Там само.— 1995.— № 4; 1998.— № 1; 1999.— № 3 та інші.

³⁵ Там само.— 1999.— № 2—3.

³⁶ Стосовно цих томів „Русского фольклора“ див., зокрема, посилання 7, 11, 20, 86.

ное наследие“ (відпов. ред. А. Налепін), а в 1994 р. — збірник „Фольклор: Проблемы тезауруса“ (відпов. ред. В. Гацак), у 1998 р. — „Фольклор: Комплексная текстология“ (відпов. ред. В. Гацак). Той же Інститут випустив книжку „Фольклор в современном мире“³⁷.

Як завжди плідно працював Інститут слов'янознавства РАН. Ця наукова установа підготувала збірники зі серії „Исследования в области балто-славянской духовной культуры“. Один випуск присвячений замовлянням³⁸, два випуски — загадкам³⁹. Дістало продовження й інше видання цього інституту — „Славянское и балканское языкознание“, в якому фольклористика посідає вагоме місце⁴⁰. Ще одне серійне видання Інституту слов'янознавства РАН завоювало заслужений авторитет у попередні роки — „Славянский и балканский фольклор“, а у 1990-ті рр. воно доповнилось збірниками, присвяченими проблемам вірувань і ритуалів⁴¹ та етнолінгвістичному вивченню Полісся, району, в якому давно й успішно працюють співробітники цієї наукової установи⁴². У 1993 р. тут був підготовлений збірник „Philologia slavica“, випущений на честь 70-річчя академіка Н. Толстого (відпов. ред. В. Топоров), у 1995 р. — збірник статей „Этноязыковая и этнокультурная история Восточной Европы“ (відпов. ред. В. Топоров). А 1998 р. побачили світ „Балтославянские исследования. 1997“ (відпов. ред. В. Иванов). Той же Інститут брав участь у виданні матеріалів декількох конференцій⁴³, симпозіумів⁴⁴, у роботі яких фольклористична тематика займає помітне місце. У 1998 р. тут був підготовлений збірник пам'яті Н. Толстого „Слово и культура“⁴⁵, у 1999 р. — збірник „Мир звучащий и мир молчащий“⁴⁶ та інші.

Петербурзький інститут етнографії РАН, інша назва — Музей антропології та етнографії ім. Петра Великого (Кунсткамера), продовжив видання серійних збірників під заголовком „Русский Север“⁴⁷ і „Фольклор и этнографическая действительность“⁴⁸, що присвячений 75-річчю від дня

³⁷ Фольклор в современном мире. Аспекты и пути исследования / Отв. ред.: В. Бахтина, В. Гацак.— Москва, 1991.

³⁸ Исследования в области балто-славянской духовной культуры / Отв. ред.: В. Иванов, Т. Свешникова.— Москва, 1993.

³⁹ Исследования в области балто-славянской духовной культуры / Отв. ред. Т. Николаева.— Москва, 1994; 1999.

⁴⁰ Славянское и балканское языкознание / Отв. ред. С. Толстая, Т. Цивьян.— Москва, 1993.

⁴¹ Славянский и балканский фольклор / Отв. ред. Н. Толстой.— Москва, 1994.

⁴² Славянский и балканский фольклор / Отв. ред. Н. Толстой.— Москва, 1995.

⁴³ Див.: Истоки русской культуры (Археология и лингвистика).— Москва, 1993; Миф и культура: Человек — не-человек / Ред. Л. А. Софронова, Л. Н. Титова.— Москва, 1994; Сотворение мира и начало истории в апокрифической и фольклорной традиции (На материале славянских и еврейских текстов) / Отв. ред. В. Петрухин.— Москва, 1995.

⁴⁴ Див.: Балканские чтения-2 / Редкол.: Н. П. Гринцер, В. Н. Топоров, Т. В. Цивьян.— Москва, 1993; Балканские чтения-3.— Москва, 1994.

⁴⁵ Слово и культура / Редкол.: Т. Агапкина, А. Журавлев, С. Толстая.— Москва, 1998.— Т. 1—2.

⁴⁶ Мир звучащий и мир молчащий: Семантика звука и речи в традиционной культуре славян / Отв. ред. С. Толстая.— Москва, 1999.

⁴⁷ Русский Север / Ред.-сост. Т. Бернштам.— Санкт-Петербург, 1992; Санкт-Петербург, 1995.

⁴⁸ Фольклор и этнографическая действительность / Отв. ред. А. Байбурина.— Санкт-Петербург, 1992.

народження Б. Путілова. Співробітниками Інституту було також підготовлено ще низку видань з фольклористичної тематики⁴⁹.

Московський інститут етнології та антропології РАН видав у 1995 р. два збірники: „Русские народные традиции и современность“ (відпов. ред. Т. Лістова) і „Традиционные ритуалы и верования“ (відпов. ред. Ю. Сімченко та В. Тішков). Деякі видання Інституту сходознавства РАН також виходили з проблематикою російського фольклору, зокрема, статті цього профілю є у збірнику „Историко-этнографические исследования по фольклору“, присвяченому пам'яті С. Токарева⁵⁰.

Зробив свій внесок у розвиток фольклористики і Російський інститут історії мистецтв у Санкт-Петербурзі (колишній Ленінградський державний інститут театру, музики і кінематографії), який має подвійне підпорядкування (Академії наук і Міністерства культури). Тут у давній серії „Фольклор и фольклористика“ побачили світ нові збірники⁵¹. З тих самих стін вийшли друком видання, спрямовані на вивчення музичного аспекту фольклору⁵².

У провінції залишається одним з ряду важливих академічних фольклористичних центрів Петрозаводськ. Інститут мови, літератури та історії Карельського наукового центру РАН також продовжив видання серійного збірника „Фольклористика Карелии“. За період, який розглядаємо, вийшли у світ 7—10 випуски⁵³. Наступним виданням такого ж типу став збірник „Обряды и верования народов Карелии“⁵⁴. Фольклористична тематика знайшла місце і в збірнику „Заонежье“, який підготовлений тим самим науковим закладом⁵⁵. У 1991—ті рр. в Петрозаводську відбулися дві міжнародні конференції під назвою „Рябининские чтения“ на честь видатного олонецького оповідача билин Т. Рябініна (1995 і 1999). Матеріали першої з них опубліковані⁵⁶.

Науково-дослідні інститути, які не входять у систему Російської Академії наук, також зробили свій внесок у розвиток фольклористики. Росій-

⁴⁹ Див.: Этнические стереотипы мужского и женского поведения / Отв. ред. А. Байбури, И. Кош.— Санкт-Петербург, 1991; Из культурного наследия народов Восточной Европы / Отв. ред. В. Станюкович.— Санкт-Петербург, 1992; Этнографическая наука и этнокультурные процессы / Отв. ред. А. Мильников.— Санкт-Петербург, 1993; Кунсткамера / Сост. А. Байбури, Н. Гиренко, К. Чистов.— Санкт-Петербург, 1995 та інші.

⁵⁰ Историко-этнографические исследования по фольклору / Сост. В. Петрухин.— Москва, 1994.

⁵¹ Песенная культура устной традиции / Сост. И. Земцовский.— Санкт-Петербург, 1994; Русская народная песня: Неизвестные страницы музыкальной истории / Сост. ред. И. Земцовский.— Санкт-Петербург, 1995; Экспедиционные открытия последних лет: Народная музыка, словесность, обряды в записях 1970-х—1990-х годов. Статьи и материалы / Отв. ред. М. Лобанов.— Санкт-Петербург, 1996.

⁵² Актуальные теоретические проблемы этномузыкознания: Материалы конференции. Гиппиусовские чтения-V. 7—9 декабря 1993 г.— Санкт-Петербург, 1993; Вопросы инструментоведения / Сост. И. Мациевский.— Санкт-Петербург, 1993 та інші.

⁵³ Фольклористика Карелии / Науч. ред. Н. Криничная, Е. Киуру.— Петрозаводск, 1991; 1993; 1995; 1998.

⁵⁴ Обряды и верования народов Карелии / Науч. ред. Ю. Сухаско, А. Конкв, И. Винокурова.— Петрозаводск, 1992; 1994.

⁵⁵ Заонежье / Науч. ред. Ю. Сухаско, К. Логинов.— Петрозаводск, 1992.

⁵⁶ Див.: Международная научная конференция по проблемам Русского Севера. Рябининские чтения-95: Сборник докладов.— Петрозаводск, 1997.

ський інститут мистецтвознавства видав, зокрема, два збірники⁵⁷ та матеріали конференції⁵⁸. Цікавими є збірники доповідей російських делегацій на з'їздах славистів⁵⁹.

Фольклористична думка продовжувала плідно розвиватися і в межах вузівської науки. Наприклад, Петрозаводським університетом були створені збірники „Язык русского фольклора“ і „Проблемы детской литературы и фольклор“⁶⁰ — видання серійного характеру. Вийшли друком матеріали міжвузівської наукової конференції⁶¹. Збірник Уфимського університету „Фольклор народов России“, натхненником якого протягом багатьох років був покійний Л. Бараг, також зберіг тип щорічника. В останнє десятиріччя ХХ ст. з'явилися його 18—21 випуски⁶².

У 1990-ті рр. сформувала свою видавничу базу курська школа лінгвофольклористики, яка давно стала помітним явищем у російській науці. Курські фольклористи під керівництвом А. Хроленка підготували декілька збірників, присвячених вивченню мови різних жанрів усної народної поезії⁶³. Ці видання, які ставлять питання про створення словника мови російського фольклору, одразу привернули до себе увагу вчених. Курська школа збагатила фольклористику також низкою монографічних досліджень з лінгвофольклористики⁶⁴.

В Омську в оглядовий період був організований Західно-Сибірський регіональний вузівський центр з фольклору, який здійснив декілька видань за редакцією Т. Леонової⁶⁵.

⁵⁷ Мифологические представления в народном творчестве / Ред.-сост.: П. Гамзатова, О. Пашина.— Москва, 1993; Народный танец. Проблемы изучения / Отв. ред. А. Соколов-Каминский.— Санкт-Петербург, 1991.

⁵⁸ Див.: Голос и ритуал / Редкол.: Е. Дорохова, Н. Жуланова, О. Пашина.— Москва, 1995.

⁵⁹ Див.: История, культура, этнография и фольклор славянских народов: XI Международный съезд славистов. Братислава, сентябрь 1993. Доклады российской делегации.— Москва, 1993; Славянские литературы: Культура и фольклор славянских народов. XII Международный съезд славистов. Краков, 1998. Доклады российской делегации.— Москва, 1998.

⁶⁰ Язык русского фольклора / Отв. ред. З. Тарланов.— Петрозаводск, 1992; 1996; Проблемы детской литературы и фольклор / Отв. ред. Е. Неелов.— Петрозаводск, 1995.

⁶¹ Див. про це: Проблемы поэтики языка и литературы: Материалы межвузовской научной конференции 22—24 мая 1996 г. Памяти Я. И. Гина.— Петрозаводск, 1996.

⁶² Фольклор и литература. Общее и особенное в фольклоре разных народов.— Уфа, 1991.— Вып. 18; Фольклорные традиции и фольклорно-литературные связи.— Уфа, 1992.— Вып. 19; Уфа, 1993.— Вып. 20; Русский фольклор Башкортостана в его межэтнических отношениях.— Уфа, 1995.— Вып. 21.

⁶³ Див.: Исследования по лингвофольклористике.— Курск, 1994; Фольклорное слово в лексикографическом аспекте.— Курск, 1994; Фольклорная лексикография.— Курск, 1994—1997 (кілька випусків, останній — 8-й). Див. також: Имена числительные в фольклорном тексте: лексикологический и лексикографический аспекты / Науч. ред. В. Кравченко.— Курск, 1996.

⁶⁴ Хроленко А. Т. Семантика фольклорного слова.— Воронеж, 1992; Петренко О. А. Этнический менталитет и язык фольклора.— Курск, 1996 (у роботі аналізується етнічна своєрідність поетичної лексики в російській і англійській усно-пісенній поезії); Праведников С. П. Имена числительные в фольклорном тексте: Лексикологические и лексикографические аспекты.— Курск, 1996; Гусев Л. Ю. Птицы русского фольклора (лингвистическое исследование).— Курск, 1996.

⁶⁵ Див.: Материалы Первого семинара Западно-Сибирского регионального вузовского центра по фольклору.— Омск, 1992; Материалы Второго семинара Западно-Сибирского вузовского центра по фольклору.— Омск, 1995; Материалы Третьего вузовского центра по народной культуре.— Омск, 1997; Народная культура: Материалы IV Всероссийского научно-

Московський державний педагогічний університет ім. В. І. Леніна видав у 1992 р. збірник „Сказка и несказочная проза“ (відпов. ред. Н. Прокоф'єв). Російська Академія музики (колишній Музично-педагогічний інститут ім. Гнесіних) випустила того ж року в Москві „Фольклорный текст: функция и структура“ (відпов. ред. М. Єнговатова). Тамбовський педагогічний інститут підготував матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції під назвою „Русский фольклор: проблемы изучения и преподавания“⁶⁶. В Ішимі 1992 р. вийшов у світ збірник „Народная и литературная сказка“ (відпов. ред. В. Кодухов). У Кемерово підготовано видання „Архетипы в фольклоре и литературе“ (Кемерово, 1994). У Волгограді вийшов збірник статей до 70-річчя професора Д. Медріша — „Литература и фольклорная традиция“ (Волгоград, 1997). Видання, у яких представлені дослідження фольклористичного плану, виходили і в інших вузах. Проте на сторінках невеликої оглядової статті ми аж ніяк не змогли назвати всі установи та їх видання, які спрямовані на вивчення народної культури.

Варто сказати, що у 1990-ті рр. в різних кінцях Росії виникло багато журналів і серійних видань, які охоче висвітлюють фольклорну тематику. У Воронежі відродився знаменитий у другій половині XIX ст. журнал „Филологические записки“. Петербурзький інститут етнографії заснував журнал „Кунсткамера: Этнографические тетради“. Фольклорна тематика з'являлась на сторінках „Губернского Дома“ (Кострома), „Костромской старины“, „Края Смоленского“, „Саратовского вестника“, „Отчего края“ (Волгоград), „Российской провинции“ (Набережні Челни), „Русской провинции“ (Новгород), „Руси“ (Ростов Великий) та в інших періодичних виданнях.

Таким чином, аналізуючи едиційну базу російської фольклористики, можна сказати, що наука про усну словесність останнього десятиріччя XX ст. розвивалась за сприятливих видавничих умов.

* * *

У розглядуваний період наука продовжувала переосмислювати набуток різних шкіл і напрямів, що вже ввійшли в історію російської фольклористики. Предметом уваги фольклористів є вивчення міфу в XIX ст. У монографії „Теория мифа в русской филологической науке XIX века“ (Москва, 1997) А. Топорков вдумливо і ретельно проаналізував дослідження над міфологічною свідомістю таких корифеїв російської філології, як Ф. Буслаєв, О. Афанасьєв, О. Потебня, О. Веселовський. Побачили світ два збірники матеріалів і досліджень, присвячених науковій спадщині О. Веселовського: „Наследие Александра Веселовского: Исследования и мате-

практического семинара Сибирского регионального центра по фольклору.— Омск, 1997; Народная культура: Материалы IV Всероссийского научно-практического семинара Сибирского регионального центра по фольклору.— Омск, 1997; Народная культура Сибири и Дальнего Востока: Материалы VI научно-практического семинара Сибирского регионального вузовского центра по фольклору.— Новосибирск, 1997; Народная культура Сибири: Материалы VII научно-практического семинара Сибирского регионального вузовского центра по фольклору.— Омск, 1998.

⁶⁶ Русский фольклор: проблемы изучения и преподавания / Отв. ред. Л. В. Полякова.— Тамбов, 1991.— Вып. 1—3.

риалы“ (Санкт-Петербург, 1992), „Александр Веселовский: Избранные труды и письма“ (Санкт-Петербург, 1999).

Російська фольклористика передреволюційного періоду як предмет дослідження обрана у монографії Т. Іванової⁶⁷. Ціла низка публікацій В. Бахтіної про Б. і Ю. Соколових завершилася книжкою „Фольклористическая школа братьев Соколовых“⁶⁸. Помітне місце у літературі десятиріччя, яке розглядаємо, посів збірник документів „Фольклор России в документах советского периода 1933—1941 гг.“, підготовлений колективом авторів під керівництвом В. Смоліцького (Москва, 1994). У ньому опубліковані матеріали нарад збирачів народної поезії, що наочно засвідчують те, як унаслідок ідеологічного диктату над фольклористами народні оповідачі створювали „новини“ і „радянські казки“ про Сталіна, Кірова, Чапаєва й інших.

Інститут російської літератури підготував два випуски серійного збірника „Из истории русской фольклористики“. У третьому випуску (Ленинград, 1990) вміщено статті з новими матеріалами про історію створення збірників „Песни, собранные П. Н. Рыбниковым“ (Т. Новичкова) і „Детские песни“ П. Безсонова (В. Кирилов); листи М. Михайлова, О. Котляревського, Є. Ліньової; ранні записи голосінь, пісенного епосу, духовних віршів й інші матеріали. У наступному випуску (Санкт-Петербург, 1998) подається чимало матеріалів з листування Б. і Ю. Соколових у 1921—1923 рр. (публікація В. Бахтіної); стаття А. Горелова „П. С. Богословский — исследователь Сборника Кириши Данилова“, стаття А. Мартинової про Г. Виноградова, а також публікація невідомих досі статей Г. Виноградова і А. Астахової про дитячий фольклор (публікації І. Колесницької й Т. Іванової); тут також уміщено записи духовних віршів К. Кавеліна; кулойських билин О. Озаровської та інші матеріали. Таким чином, збірники „Из истории русской фольклористики“ виконують дві функції: теоретичне осмислення окремих сторінок історії науки і введення у науковий обіг фольклорних матеріалів, які досі зберігалися у різноманітних архівах.

Принципово важливе місце у фольклористичі останнього десятиріччя ХХ ст. посідало наукове перевидання праць, які вже давно стали класикою. Варто зауважити, що серед них доволі багато книжок, у яких немає сучасного наукового апарату (статті і коментарі); ми назвемо лише деякі суто наукового характеру. Так, 1999 р. видавництво „Индрик“ у Москві здійснило перевидання „Русских народных пословиц и притч“ І. Снегірьова — фольклориста 1830-х—1840-х рр. (видання підготував Є. Костюхін). Незадовго, у 1994 р., згадане видавництво репринтним способом передрукувало славновісню працю „Поэтические воззрения славян на природу“ О. Афанасьєва (Москва, 1994). У 2000 р. як доповнення до неї колектив авторів надрукував книжку „А. Н. Афанасьев. Поэтические воззрения на природу: Справочно-библиографические материалы“. До неї ввійшли: перелік джерел, якими користувався О. Афанасьєв; предметно-тематичний покажчик його монографії; покажчик основних фольклорних мотивів і сю-

⁶⁷ Іванова Т. Г. Русская фольклористика начала XX века в биографических очерках: Е. В. Аничков, А. В. Марков, Б. М. и Ю. М. Соколовы, А. Д. Григорьев, В. Н. Андерсон, Д. К. Зеленин, Н. Е. Ончуков, О. З. Озаровская.— Санкт-Петербург, 1993.

⁶⁸ Бахтіна В. А. Фольклористическая школа братьев Соколовых (Достоинство и преемственности научного знания).— Москва, 2000.

жетів; анотований покажчик основних міфологічних, фольклорних і літературних персонажів; анотований перелік основних імен, які трапляються у книжці О. Афанасьєва; анотований покажчик літературних, історичних, міфологічних творів і книжок; індекс слов'янської лексики, яка використовувалася й аналізувалася О. Афанасьєвим. Отже, ця довідкова книжка допомагає зорієнтуватися в об'ємному тритомнику О. Афанасьєва. Ще одне перевидання праці вченого було зроблено у видавництві „Современный писатель“ у 1995 р. Окремі статті класика російської фольклористики перевидав А. Топорков у збірнику „Происхождение мифа: Статьи по фольклору, этнографии и мифологии“ (Москва, 1996).

Поважне видання збірника билин, записаних в Оленецькій губернії, під назвою „Песни, собранные П. Н. Рыбниковым“, що не передруковувалася з початку XX ст., підготували А. Разумова, І. Разумов, Т. Курець (Петрозаводск, 1989—1991.— Т. 1—3).

У 1997 р. К. і Б. Чистови перевидали у Москві ще одну уславлену збірку з другої половини XIX ст. — „Причитания Северного края“ Є. Барсова (Т. 1: Похоронные причитания; Т. 2: Рекрутские и солдатские причитания. Свадебные причитания). У ній вдало поєднано працю трьох справжніх майстрів: талановитої народної поетеси І. Федосової, сумлінного, відданого справі збирача та видавця фольклору Є. Барсова, а також видатного дослідника народної культури К. Чистова. Примітки до текстів, зроблені К. Чистовим у згаданій збірці, акумулювали значний і глибокий текстологічний, лінгвістичний, соціологічний, юридичний, економічний, історичний, міфологічний, літературознавчий і власне фольклористичний коментар.

Актуальними для російської фольклористики 1990-х рр. виявились праці видатного етнографа першої половини XX ст. Д. Зелєніна. У 1991 р. колективом дослідників під керівництвом К. Чистова було вперше видано російською мовою відому працю вченого „Восточнославянская этнография“ — збірник відомостей про духовну і матеріальну культуру російського, українського і білоруського народів, яка тривалий час існувала тільки німецькою мовою і була підручною книжкою для західноєвропейських дослідників народної культури східних слов'ян. Вибрані праці Д. Зелєніна перевидано у видавництві „Индрик“⁶⁹.

Актуальними для науки кінця XX ст. виявились імена й інших дослідників з початку того ж століття. Л. Виноградова і М. Пшеніцина перевидали статті Є. Єлеонської, об'єднавши їх у збірнику „Сказка, заговор и колдовство в России: Сборник трудов“ (Москва, 1994). Репринтним способом (зі статтею-коментарем) Ф. Капіца випустив у світ книжку М. Познанського „Заговоры: Опыт исследования происхождения и развития заговорных формул“ (Москва, 1995). А. Байбурін підготував для передруку вибрані праці М. Сумцова „Символика славянских обрядов“ (Москва, 1996).

⁶⁹ Див.: Избранные труды: Статьи по духовной культуре. 1901—1913 / Подгот. текста, коммент. Т. А. Агапкиной, Л. Н. Виноградовой и др.— Москва, 1994; Избранные труды: Очерки русской мифологии. Умершие неестественной смертью и русалки / Подгот. текста, коммент. Е. Е. Левкиевской.— Москва, 1995; Избранные труды: Статьи по духовной культуре. 1917—1934 / Вступ. статья, подгот. текста и коммент. Т. Г. Ивановой.— Москва, 1999. Т. Іванова підготувала до друку також фундаментальний збірник Д. Зелєніна „Великорусские сказки Пермской губернии“ (Санкт-Петербург, 1997), який уперше було надруковано 1914 р.

Навіть побіжний огляд фольклористичної класики свідчить про те, що особливої уваги в період, який аналізується, удостоїлися саме дослідження початку ХХ ст. Цей вибір обумовлений принциповим зближенням у 1990-ті рр. фольклористики і етнографії. Єдність етнографічної і фольклористичної думки була характерною і для науки переджовтневого періоду, тому фольклористика останнього десятиріччя звертається до наукової спадщини тієї епохи.

У 1995 р. російська фольклористична громадськість широко відзначила 100-річчя від дня народження видатного дослідника ХХ ст., ученого зі світовим ім'ям В. Проппа. 15—20 травня 1995 р. у Санкт-Петербурзькому університеті відбулась міжнародна конференція, присвячена цій ювілейній даті. Матеріали конференції опубліковані в новому періодичному виданні Музею антропології і етнографії ім. Петра Великого „Кунсткамера: Этнографические тетради“ (1995.— Вып. 8/9). Один з номерів журналу „Живая старина“ (1995.— № 3) також присвячено В. Проппу. У тому ж році були перевидані „Русские аграрные праздники“⁷⁰.

З причини загального зацікавлення дитячою субкультурою фольклористи ще раз звернулись до наукової спадщини Г. Виноградова, видатного дослідника 1920-х—1930-х рр. А. Грунтовський, А. Некрилова і В. Головін перевидали основні праці цього вченого під заголовком „Страна детства: Избранные труды по этнографии детства“ (Санкт-Петербург, 1999). Серед інших праць того часу для фольклористики 1990-х рр. виявилась цілком актуальною відома монографія А. Скафтимова „Поэтика и генезис былин“, передрукована у Саратові 1994 р. за сприяння В. Архангельської. У 1997 р. Н. Брагинська підготувала книжку „Поэтика сюжета и жанра“ (Москва, 1997) О. Фрейденберг — ще одного знакового імени у російській науці довоєнного часу.

Без сумніву, звернення російської фольклористики до своїх попередників є одним із факторів, що забезпечив розвиток науки у 1990-х рр.

* * *

Якщо протягом багатьох десятиріч у центрі уваги фольклористики був жанр, то для сучасних науковців фольклор, як уже зазначалось, — це явище народної культури з трьох складових: системи міфологічних уявлень; системи обрядів з усім розмаїттям їх „мов“ (вербальної, акційної, предметної, зображувальної, музичної, хореографічної й інших); системи жанрів як підпорядкованих до обряду, так і позаобрядових.

Для розуміння процесів, що свідчать про переосмислення предмета фольклористики, слід звернутися до бібліографічної статистики. У бібліографічному покажчику „Русский фольклор: 1966—1975“⁷¹ у розділі „Ми-

⁷⁰ Русские аграрные праздники / Подгот. текста Е. Мигуновой, вступ. статья С. Адоньевой.— Санкт-Петербург, 1995. Див. також: Пропп В. Я. Проблемы комизма и смеха.— Санкт-Петербург, 1997. Надалі видавництво „Лабиринт“ розпочало перевидання праць В. Проппа: Морфология сказки. Исторические корни волшебной сказки / Сост. И. Пешков, коммент. Е. Мелетинского, А. Рафаевой.— Москва, 1998; Русский героический эпос / Науч. ред. С. Бушкевич, ст.-коммент. Н. Криничной.— Москва, 1999; Поэтика фольклора / Сост., предисл., коммент. А. Мартыновой.— Москва, 1998.

⁷¹ Русский фольклор: 1966—1975 / Сост. М. Мельц.— Ленинград, 1984—1985.— Ч. 1—2.

фология, верования, приметы, суеверия, поверья“ і у відповідних рубриках розділів „Лингвистическое изучение русского фольклора“, а також „Взаимоотношение русского фольклора с фольклором других народов“ перелічено тільки 69 робіт, тобто у середньому за п'ятиріччя 34 номери. У покажчику „Русский фольклор: 1976—1980“⁷² подано 72 позиції. У бібліографії „Русский фольклор: 1981—1985“⁷³ враховано уже 172 номери. Протягом першого п'ятиріччя 1990-х рр. зареєстровано 1427 бібліографічних описів робіт, які стосуються міфологічних уявлень російського народу. Передовсім це статті у вже перелічуваних енциклопедичних словниках „Славянская мифология“ і „Славянские древности“, а також більшість статей у збірниках Інституту слов'янознавства РАН. Назвемо імена дослідників, які зробили найвагоміший внесок у вивчення цієї сфери народної культури: Т. Агапкіна, О. Белова, Е. Будовська, Л. Виноградова, В. Иванов, Г. Кабакова, Є. Левкієвська, Л. Невська, В. Петрухін, С. Толстая, В. Топоров та інші. Особливе місце у літературі зі слов'янської міфології займає збірник статей Н. Толстого „Язык и народная культура“⁷⁴. Міфологічна свідомість у її поєднанні з мовою і обрядом — ось основна проблематика цієї книжки. Цікавими з цього погляду є також праці А. Гури та А. Журавльова, в яких зібрано значний матеріал про міфологічні уявлення слов'ян щодо звірів, плазунів, комах, птахів, риб, домашніх тварин і рослин⁷⁵.

У 1990-ті рр. відбулось принципове входження у сферу фольклористики проблем народного православ'я. Язичницьке і християнське начало у міфології вивчалось у їх нерозривній єдності. Одним із прикладів такого типу досліджень є монографія А. Панченко „Исследования в области народного православия: Деревенские святыни Северо-Запада России“ (Санкт-Петербург, 1998).

На відміну від міфологічних уявлень, які тільки зі середини 1970-х рр. стали предметом всебічного вивчення, обряди і обрядова поезія давно вже зайняли повноправне місце серед фольклористичних студій. Але осмислення цієї сфери народної культури у 1990-ті рр. зазнало значних змін. Насамперед, очевидно, тому, що у фольклористиці постійно зростає питома вага досліджень з обрядової поезії. Так, у покажчику за 1966—1975 рр. зафіксовано 246 бібліографічних описів дослідницьких робіт, що стосуються обрядів. Тобто на п'ятиріччя у середньому припадає 123 номери (це 3 відсотки від загальної кількості врахованих робіт). У томі за 1976—1980 рр. відповідно зареєстровано 136 робіт з обрядової проблематики (3,25 відсотка), а в покажчику за 1981—1985 рр. — 393 бібліографічні описи (7,7 відсотка). За першу половину 1990-х рр. сукупне число робіт, що стосуються обрядів і обрядово-ігрової поезії, становило 979 одиниць описів (12,35 відсотка).

⁷² Русский фольклор: 1976—1980 / Сост. Т. Иванова.— Ленинград, 1987.

⁷³ Русский фольклор: 1981—1985 / Сост. Т. Иванова.— Санкт-Петербург, 1993.

⁷⁴ Толстой Н. И. Язык и народная культура: Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике.— Москва, 1995.

⁷⁵ Гура А. В. Символика животных в славянской народной традиции.— Москва, 1997; Журавлев А. Ф. Домашний скот в поверьях и магии восточных славян: Этнографические и этнолингвистические очерки.— Москва, 1994; його ж. Животные и растения в мифоритуальных системах: Материалы научной конференции. Октябрь 1996 г. / Гос. музей истории религии. Рос. этнографический музей.— Санкт-Петербург, 1996 та інші праці.

Серед фундаментальних праць про обряди, що посіли помітне місце у фольклористичній літературі першої половини 1990-х рр., вкажемо на монографію А. Байбурина „Ритуал в традиционной культуре: Структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов“ (Санкт-Петербург, 1993). У ній встановлюється єдине структурно-семантичне начало для ритуалів різних типів — календарних, okazіональних, сімейних. У книжці В. Єрьоміної „Ритуал и фольклор“ (Ленинград, 1991) обряди життєвого циклу розглядаються у структурних і семантичних взаємозв'язках. Регіональний аспект має книжка К. Логінова „Семейные обряды и верования русских Заонежья“ (Петрозаводск, 1993). Узагальнюючі відомості про історію збирання та вивчення російського весілля наводяться у монографії Ю. Круглова і Т. Федорової „История изучения и собирания русской свадьбы“ (Москва, 1993.— Т. 1—2). „Причитания в севернорусском свадебном обряде“ — так називається монографія дослідниці з Петрозаводська В. Кузнецової (Петрозаводск, 1993). І. Карлужін присвятив дві книжки російському весіллю у Башкирії — „Свадьба русских Башкортостана в межэтнических взаимодействиях“ (Стерлитамак, 1999). Ф. Федорова проаналізувала традицію Уралу в книжці „Свадьба в системе календарных и семейных обычаев старообрядцев Южного Зауралья“ (Курган, 1997). Варто наголосити, що в дослідженнях весілля за 1990-ті рр. відбулись істотні зрушення. У працях оглядового періоду акцент з жанру, що супроводжує весільний обряд, перенесено на етнографічну сутність обряду: його структуру, предметний план, функції обрядових персонажів. Помітно тенденційними стали дослідження, присвячені весіллю, у яких розглядається лексика весільного обряду. Характеристичні й роботи про місце церковного вінчання у народному весільному обряді. Міфологічні джерела похоронних голосінь досліджуються у монографії Л. Невської „Балто-славянские причитания: Реконструкция семантической структуры“ (Москва, 1993).

Справжнім явищем у вивченні календаря стала книжка, у якій накреслено новий, театрознавчий підхід до наукового вивчення обряду, — це „Ряженье в русской традиционной культуре“ (Санкт-Петербург, 1994) Л. Івлевої. У такому ж театрознавчому аспекті написано й іншу монографію, що вийшла вже після трагічної смерті цієї авторки — „Дотеатрально-игровой язык русского фольклора“ (Санкт-Петербург, 1998). Збірник статей, присвячений пам'яті Лариси Івлевої, має назву „Судьбы традиционной культуры“ (Санкт-Петербург, 1998).

В оглядове десятиріччя предметом уваги фольклористів стала рекреаційна сфера народної культури (ігри, „бесіди“ й інше). Однією з книжок, що стосується цієї галузі, є монографія І. Морозова „Женитьба добра молодца“⁷⁶. Крім того, 1990-ті рр. вирізняються також численними публікаціями текстів замовлянь і досліджень про цей жанр російського фольклору. Якщо в покажчику за 1981—1985 рр. враховано тільки 26 дослідницьких робіт з цієї тематики, то за перше п'ятиріччя 1990-х рр.— 123⁷⁷.

⁷⁶ Морозов И. А. Женитьба добра молодца. Происхождение и типология традиционных молодежных развлечений с символической свадьбы-женитьбы.— Москва, 1998. Див. також: Хренов Н. А. Мифология досуга.— Москва, 1998.

⁷⁷ Перелічимо деякі зі збірників замовлянь: „Встану я благословясь...“: Лечебные и любовные заговоры, записанные в части Архангельской обл. / Изд. подгот. Ю. И. Смирнов и В. Н. Ильинская.— Москва, 1992; Вятский фольклор: Заговорное искусство / Вятский

Отже, аналіз літератури 1990-х рр., присвяченої обрядовим діям, свідчить про те, що в цей період фольклористика зробила значний крок уперед у вивченні обрядів.

Природно, що жанрова система російського фольклору теж продовжувала перебувати у центрі уваги науки. Як і в попередні періоди, активно вивчається казка. Традиційною, давно визначеною у науці залишилась тематика досліджень. У 1998 р. побачила світ монографія курського вченого Ю. Юдіна, який відійшов у вічність 31 грудня 1995 р., „Русская народная бытовая сказка“ (Москва, 1998). Учень В. Проппа, Ю. Юдін у дослідженні казки йде від структури до її генезису і прочитує міфологічні корені мотивів, які зовні виглядають як цілком реалістичні. Поглиблений аналіз лубкової казки запропоновано у дослідженні К. Корепової „Русская лубковая сказка“ (Нижний Новгород, 1999). Тут подано всебічну характеристику лубкової казки як окремого жанру, проаналізовано численні варіації низки сюжетів з лубкових видань („Жар-птица“, „Царевна-лягушка“ та інші), записано від різних казкарів усні тексти, які походять з лубка. Триває вивчення жанрової природи казок у порівнянні з іншими видами фольклору. Ця проблематика порушена, наприклад, у книжці І. Разумової „Сказка и быличка“ (Петрозаводск, 1993). Цій авторці належить й інша праця про казку — „Стилистическая обрядность русской волшебной сказки“ (Петрозаводск, 1991). У монографії Є. Лутовинової „Сюжетный состав и принципы систематизации волшебных сказок с героиней-женщиной“ (Кемерово, 1998) розглядаються казки однієї тематичної групи — з жінкою-героїнею. У зазначений період опубліковано декілька збірників казок⁷⁸.

Обумовлені ідеологічною розкріпаченістю суспільної думки, новим словом у казкознавстві стали дослідження, присвячені еротичним сюжетам російської казкової традиції, зокрема, відомий збірник А. Афанасьєва „Русские заветные сказки“⁷⁹. В оглядовий період було зроблено чимало перевидань цього знаного збірника казок⁸⁰. Услід за казками А. Афанасьєва й інші збірники наративної еротики названо „завітними“ казками⁸¹.

регион. центр рус. культуры.— Котельнич, 1994; Заговоры и заклинания Пинежья / Вступ. статья, подгот. текстов А. А. Ивановой.— Карпагоры, 1994; Традиционная русская магия в записях конца XX века / Сост., вступ. статья и прим. С. Б. Адоньевой, О. А. Овчинниковой.— Санкт-Петербург, 1993; Нижегородские заговоры (В записях XIX—XX веков) / Сост., вступ. статья и коммент. А. В. Коровашко.— Нижний Новгород, 1997; Русские заговоры и заклинания: Материалы фольклорных экспедиций 1953—1993 гг. / Под ред. В. П. Аникина.— Москва, 1998. У руслі загальної зацікавленості класичними виданнями російського фольклору були перевидані „Великорусские заклинания“ Л. Н. Майкова / Подгот. текста А. К. Байбурина.— Санкт-Петербург, 1992.

⁷⁸ Русские сказки Сибири и Дальнего Востока: волшебные и о животных // Вступ. статья, подгот. текстов Р. П. Матвеевой и Т. Г. Леоновой.— Новосибирск, 1993 (Сер. „Памятники фольклора народов Сибири и Дальнего Востока“); Русские народные сказки о мачехе и падчерице / Сост., вступ. статья и прилож. Е. И. Лутовиновой.— Новосибирск, 1993; Дети-сказочники / Сост. И. А. Разумова.— Петрозаводск, 1995 та інші.

⁷⁹ Див., напр.: Успенский Б. А. „Заветные сказки“ А. Н. Афанасьева // От мифа к литературе: Сб. в честь семидесятилетия Е. М. Мелетинского.— Москва, 1993.— С. 117—138.

⁸⁰ Серед них: Русские заветные сказки А. Н. Афанасьева / Рис. В. Стацинского.— Москва; Париж, 1992 (книжка доповнює змістовна стаття Л. Безсмертних про різні її видання); Народные сказки не для печати, заветные пословицы и поговорки, собранные и обработанные А. Н. Афанасьевым. 1857—1862.— Москва, 1997 (підготовлені О. Алексеевою, В. Ерьоміною, С. Костюхіним і Л. Безсмертних на основі рукопису автора).

⁸¹ Див.: Заветные сказки из собрания Н. Е. Ончукова / Изд. подгот. В. И. Еремина, В. И. Жекулина.— Москва, 1996.

Традиційна неказкова проза особливо привертала увагу вчених уже в попередні періоди розвитку науки. У десятиріччя, яке оглядаємо, відбувалось подальше вивчення биличок як одного з наративних неказкових жанрів. У цьому напрямі працювало чимало дослідників, про що свідчать опубліковані збірники міфологічних оповідань: „Мифологические рассказы и легенды Русского Севера“ О. Черепановой (Санкт-Петербург, 1996), „Былички и бывальщины: Старозаветные рассказы, записанные в Прикамье“ К. Шумова (Пермь, 1991), „Правдивые рассказы о полтергейсте и прочей нежити на овчине, в избе и бане“ К. Шумова і Є. Преженцева (Пермь, 1993), „Предания и былички: Памятники русского фольклора Водлозерья“. Видання підготувала В. Кузнецова (Петрозаводск, 1997) та інші. Цілу низку робіт Н. Криничної присвячено дослідженню міфологічних оповідань і повір'їв: „Лесные наваждения (мифологические рассказы и поверья о духе — хозяине леса)“ (Петрозаводск, 1993); „На синем камне: Мифологические рассказы и поверья о духе — хозяине воды“ (Петрозаводск, 1994); „Сынове-бани: Мифологические рассказы о духе — хозяине бани“ (Петрозаводск, 1995); „Нить жизни: Реминисценции божеств Судьбы в мифологии и фольклоре, обрядах и верованиях“ (Петрозаводск, 1995).

З галузі вивчення історичних переказів варто назвати збірники В. Кругляшовой „Предания и легенды Урала: Фольклорные рассказы“ (Свердловск, 1991), а також Н. Криничної „Предания Русского Севера“ (Санкт-Петербург, 1991). Перекази і міфологічні оповідання гірничо-промислового середовища проаналізовано у книжці В. Ахметшина „Несказочная проза горнозаводского Башкортостана и Южного Урала“ (Уфа, 1996).

Унаслідок загального звернення науки до проблем народного православ'я помітно активізувалося вивчення християнських легенд, що тривалий час залишалися поза межами фольклористики. У 1998 р. у Нижньому Новгороді Ю. Шеваренкова опублікувала „Нижегородские христианские легенды“ (Нижний Новгород, 1998). У 1990 р. В. Кузнецова підготувала до друку збірник А. Афанасьєва „Народные русские легенды“ (Новосибирск, 1990), який не перевидавався з 1914 р. Цьому авторові належить також монографія „Дуалистические легенды о сотворении мира в восточнославянской фольклорной традиции“ (Москва, 1998).

Неказкова проза стосується сфери, у якій триває активне утворення нових жанрів, породжених ХХ ст. У його другій половині в усьому світі з'явилися оповідання про „невпізнані літаючі тарілки“, побудовані на основі мотивів, що генетично беруть початок від традиційних биличок. Ці оповідання, що надзвичайно популярні у новочасній російській міфологічній свідомості, у період, який оглядаємо, стали предметом активного обговорення засобами масової інформації. Фольклористичний підхід до оповідань про НЛО поки що виявляється не у багатьох дослідженнях⁸².

У 1990-х рр. фольклористика обговорює й інші жанри неказкової прози, породжені урбаністичним суспільством: наративи про міські привиди, пам'ятники, легенди про Сталіна й інше. Варто назвати збірник Н. Сіндаловського „Петербургский фольклор“ (Санкт-Петербург, 1994), у якому

⁸² Див., напр.: Дмитриева С. И. Мифологические представления русского народа в прошлом и настоящем (Былички и рассказы об НЛО) // Этнографическое обозрение.— 1994.— № 6.— С. 97—110.

чимало місця відведено міським переказам⁸³, а також розділ „Петербургские тексты и петербургские мифы“ у збірнику вибраних праць В. Топорова „Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического“ (Москва, 1995).

Ідеологічне розкріпачення російської громадськості призвело до вибуху публікацій, пов'язаних з жанром анекдоту. Ця форма, замовчувана радянською фольклористикою з ідеологічних причин, дістала в епоху суспільно-політичних змін право не тільки на усне життя, а й на публікацію. Правда, слід зазначити, що практично ні одне з видань не є науковим, усі мають розважальний характер і призначені для масового читача. У кращому разі серед цих збірників анекдот дістає деякий коментар політичного характеру⁸⁴. З фольклористичного погляду анекдот залишається невивченим⁸⁵.

Отже, дослідницькі роботи над неказковою прозою, безсумнівно, свідчать про звернення фольклористики до сучасних форм усної культури.

На відміну від фольклорної прози, у вивченні пісенного епосу в 1990-х рр. суттєвих змін не відбулось. Основні проблеми, які обговорювались, наприклад, билинознавцями, йдуть від давно оголошених тем. Залишається актуальною регіональна проблематика при вивченні пісенного епосу. Однак варто зауважити: якщо у попередні періоди головно досліджувались визначні осередки билинного мистецтва (Заонежжя, Пудога, Мезень, Печора та ін.), то в оглядовий увага науковців зосередилась на периферійних билинних традиціях⁸⁶. Наука ще раз звернулася до проблем географічного поширення билин у дискусії С. Дмитрієвої та М. Васильєва, що розгорнулася на сторінках „Этнографического обозрения“. Значний пласт билинознавчої літератури присвячено вивченню генетичних основ окремих сюжетів. У цьому руслі працювали І. Фроянов та Ю. Юдін, статті яких об'єднані у книжці під назвою „Былинная история (Работы разных лет)“ (Санкт-Петербург, 1997). Згадані автори запропонували своє розуміння сюжетів про Дюка Степановича і Чурила, Вольгу і Микулу, про бунт Іллі Муромця проти князя Володимира, Михайла Потіку та інших. Не полишала фольклористика і вивчення поетики та стилістики билин. Цьому аспектові присвячено монографію покійної московської дослідниці Л. Астафєєвої „Сюжет и стиль русских былин“ (Москва, 1993).

⁸³ Див. також численні варіанти перевидань цієї книжки і статті згаданого автора у петербурзькому журналі „Нева“.

⁸⁴ Див., напр.: Боров Ю. Б. Сталиниада: Мемуары по чужим воспоминаниям с историческими притчами и размышлениями автора.— Москва, 1991 та її численні передруки.

⁸⁵ Вважаємо тільки на деякі дослідження, присвячені цьому жанрові: Курганов Е. Анекдот как жанр.— Санкт-Петербург, 1997; Белоусов А. Ф. „Вовочка“ // Анти-мир русской культуры.— Москва, 1996.— С. 165—186; Шинкарчук С. А. Политический анекдот 1920-х—30-х годов как отражение общественного мнения // Личность и власть в истории России XIX—XX вв.— Санкт-Петербург, 1997.— С. 277—283; Левинсон А. „Новые русские“ и их соседи по анекдотическим контекстам // Новое литературное обозрение (Москва).— 1996.— № 2.— С. 383—385; Смолицкая О. В. „Анекдоты о французах“: К проблеме систематизации и структурно-типологического изучения анекдота // Новое литературное обозрение.— 1996.— № 2.— С. 386—392; Чирскова О. А. Поэтика современного народного анекдота: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук.— Москва, 1997; Дмитриев А. В. Социология политического юмора: Очерки.— Москва, 1998 та інші.

⁸⁶ Див., напр.: Скрыбкина Л. Н. Былины русского населения северо-востока Сибири.— Новосибирск, 1995.

Увагу вчених, як і в минулому, привертає фігура Кірші Данилова — першого з відомих у науці виконавців та збирачів билин. Завдяки віднайденим документальним свідченням чимало прояснилось щодо цієї загадкової особи⁸⁷. Одне з центральних місць у фольклористиці в оглядовий період займає проблема текстологічної оцінки класичних зібрань російського пісенного фольклору. З текстологічних позицій детально були проаналізовані збірники А. Гільфердінга „Онежские былины“, Н. Ончукова „Печерские былины“, „Онежские былины“ Ю. Соколова і В. Чічерова, „Былины Севера“ А. Астахової⁸⁸.

Тривале стійке зацікавлення російських учених формульною теорією американських дослідників Перрі й Лорда завершилося виданням перекладеної російською мовою Ю. Клейнером та Г. Левінтоном відомої книжки А. Лорда „The Singer of Tales“ — „Сказитель“ (Москва, 1994). Одним із послідовників формульної теорії у Росії був Б. Путілов. Уже після смерті цього видатного дослідника народної культури побачили світ дві його монографії, присвячені епічній творчості: „Эпическое сказительство: Типология и этническая специфика“ (Москва, 1997) та „Экскурсы в теорию и историю славянского эпоса“ (Санкт-Петербург, 1999). Вкажемо на ще одну книжку Б. Путілова, в якій питання епосознавства займають помітне місце: „Фольклор и народная культура“ (Санкт-Петербург, 1994).

Пісенно-епічний жанр — балада — загалом залишався на периферії фольклористичної думки, рівночасно як історичні пісні, у вивченні яких не можна углядіти якогось помітного прогресу. Однак варто відзначити якісне зростання уваги науки до духовних віршів, що, повторимось, зумовлене нівеляцією усіляких ідеологічних заборон на суспільну свідомість. Звернемося знову ж таки до статистики. У бібліографічному покажчику за 1976—1980 рр. зареєстровано 12 робіт, у той чи інший спосіб спрямованих на вивчення духовних віршів; у томі за 1981—1985 рр. є 20 бібліографічних описів. Перша половина 1990-х рр. фіксує 60 робіт з цієї проблематики.

Повертаючись до вивчення духовних віршів, наука неминуче повинна була опертися на досвід попередніх поколінь учених. Серед праць про духовні вірші варто перш за все звернути увагу на перевидання (а фактично первинне введення у наукову свідомість російських учених) книжки „Стихи духовные“ видатного духовного мислителя ХХ ст. Г. Федотова⁸⁹. Ця книжка стала потужним каталізатором у сучасному вивченні духовних віршів. У зв'язку зі зверненням учених до спадщини своїх попередників В. Бахтіна випустила монографію Б. Соколова „Большой стих о Егории Храбром“ (Москва, 1995), що до цього часу залишалася у рукописі, в якій запропоновано тлумачення сюжету в дусі історичної школи.

Серйозні дослідницькі праці про духовний вірш вийшли з-під пера сучасних фольклористів. У цій галузі продовжує плідно працювати С. Нікітіна, яка давно займається цим жанром, що засвідчує її монографія „Устная народная культура и языковое сознание“ (Москва, 1993). Фундаментальну оглядову характеристику духовних віршів запропоновано у

⁸⁷ Див.: Горелов А. Кирша Данилов — реальное историческое лицо // Русский фольклор: Эпические традиции.— Санкт-Петербург, 1995.— Т. 28.— С. 97—100.

⁸⁸ Див. статті про це: Русский фольклор.— Т. 26.

⁸⁹ Федотов Г. Стихи духовные (Русская народная вера по духовным стихам) / Сост. Л. Топорков.— Москва, 1991 (1-ше вид.: Париж, 1934).

книжці покійного Ф. Селіванова „Русские народные духовные стихи: Духовные стихи — народно-христианские, эпические, лироэпические и лирические песни“ (Йошкар-Ола, 1995). Дослідник зробив свій внесок у вивчення поезики цього жанру, створивши покажчик „Художественные сравнения в русских народных духовных стихах“⁹⁰.

Послідовний рух фольклористики виявився і у дослідженнях пісенного фольклору. Збірники пісенних текстів, які побачили світ у зазначений період, численні, і перерахувати їх не маємо змоги⁹¹. У той час були також надруковані уже згадувані дослідницькі збірники, що цілком присвячені цьому пластові усної культури. У галузі вивчення пісенної лірики, як і раніше, актуальними залишаються регіональний аспект і питання поезики. Доволі вперто у фольклористиці укорінюється думка про необрядову лірику як таку, що насправді жорстко вписана у календарний цикл російського селянина. Особливо яскраво цю тезу заявлено у працях етномузикологів⁹².

У вивченні пісенних жанрів склались тенденції, на які ми вже звертали увагу: повернення науки до сучасних живих форм усної поезії. Якщо у покажчику за 1981—1985 рр. до рубрики сучасного пісенного фольклору входять виключно збірники, що охоплюють народну поезію часів громадянської і Другої світової воєн, то в оглядові п'ятиріччя поряд із цими темами⁹³ фольклористи займаються вивченням жорстокого романсу⁹⁴, „вуличних“ пісень⁹⁵, „блатної“ поезії⁹⁶, звертаються до пісень тюремних і табірних⁹⁷.

У дослідженні частівок теж визначились нові аспекти, неможливі у часи тоталітарного мислення. Частівку почали розглядати як один із жанрів, що активно відображав справжню думку народу про трагічні періоди

⁹⁰ Див.: Фольклор: Проблемы тезауруса.— Москва, 1994.— С. 180—217.

⁹¹ Вкажемо тільки на одне фундаментальне видання: Русские лирические песни Сибири и Дальнего Востока / Вступ. статья, подгот. текстов, коммент. и указ. С. Красноштанова при участии В. Левацова.— Новосибирск, 1997 (Сер. „Памятники фольклора народов Сибири и Дальнего Востока“).

⁹² Див.: Ефименкова Б. Ритмика русских традиционных песен.— Москва, 1993; Картавцева М. П., Велыева Т. П. Стилевые особенности среднерусской песенной традиции.— Москва, 1993; Руднева А. В. Русское народное музыкальное творчество: Очерки по теории фольклора.— Москва, 1994; Лапин В. А. Русский музыкальный фольклор и история (К феноменологии локальных традиций): Очерки и этюды.— Москва, 1995; Лобанов М. А. Лесные кличи: Вокал, мелодии-сигналы на Северо-Западе России.— Санкт-Петербург, 1997; Щуров В. М. Стилиевые основы русской народной музыки.— Москва, 1998 та інші.

⁹³ Лебедев П. Ф. Партизанская песня.— Саратов, 1991; И поет мне в землянке гармонь / Сост., вступ. статья Б. П. Кирдана.— Москва, 1995; Русские народные песни и частушки Великой Отечественной войны / Вступ. ст. Я. И. Гудошников.— Тамбов, 1997 та інші.

⁹⁴ Русский жестокий романс / Сост. В. Г. Смолицкий, Н. В. Михайлова.— Москва, 1994; Современная баллада и жестокий романс / Сост. С. Адоньевой, Н. Герасимова.— Санкт-Петербург, 1996 та інші.

⁹⁵ В нашу гавань заходили корабли: Песни / Сост. Э. Н. Успенский и Э. Н. Филин.— Москва, 1995.

⁹⁶ Споем жиган: Антология блатной песни / Авт.-сост. М. В. Шелег.— Санкт-Петербург, 1995.

⁹⁷ Див. публікації: Фольклор и культурная среда ГУЛАГа.— Санкт-Петербург, 1994; „Я помню тот Ванинский порт...“: Дворовые, тюремные, народные, каторжные песни / Сост. Л. Шумеев.— Москва, 1997; Джекобсоны М. и Л. Песенный фольклор ГУЛАГа как исторический источник 1917—1939 гг.— Москва, 1998 та інші.

у житті колишнього Радянського Союзу. Фольклористика оперативно відгукнулася на частівки, які виникли у зв'язку зі сучасною політичною ситуацією. Було подолано пуританські заборони у вивченні еротичного начала частівок. Відображенням усіх цих тенденцій можна вважати вихід збірника „Заветные частушки из собрания А. Д. Волкова“ (Москва, 1999.— Кн. 1—2), упорядкованого А. Кулагіною, та багато інших подібних видань.

Поступальний розвиток науки виявився і у вивченні народного театру, видовищ та мистецтва скоморохів. Варто відзначити, що фольклористика останнього п'ятиріччя основний акцент у цій галузі народної культури зробила на основі досліджень давньоруських акторів — скоморохів. Під впливом загальнотенденційного звернення до класичної спадщини у 1995 р. було перевидано книжку А. Фамінцина „Скоморохи на Руси“ (Санкт-Петербург, 1995). У той же період з'явився анований бібліографічний покажчик В. Кошелева „Скоморохи“, який містить літературу за 1790—1994 рр. (Санкт-Петербург, 1994). Згаданий дослідник випустив також узагальнюючу брошуру „Скоморохи и скоморошья профессия“ (Санкт-Петербург, 1994). У 1994 р. в Петербурзі відбувся Міжнародний симпозіум з вивчення цього явища, матеріали якого опубліковані у збірнику „Скоморохи“⁹⁸. Феномен скоморохів тут і в інших публікаціях розглядається у всьому розмаїтті: пошук традицій у селянській народній поезії, відображення образу скомороха в образотворчому мистецтві Давньої Руси; інструментознавчий аспект, документальні свідчення про статус скоморохів у середньовічній громаді й інше.

Неодноразово ми мали змогу говорити, що з причин ідеологічного розкряпачення, яке відбувається у суспільстві, у науці було знято більшість табу, зокрема, на вивчення еротичного начала в народній культурі. У зв'язку з цим побачили світ декілька видань спеціальної тематики⁹⁹.

Характерна риса фольклористики 1990-х рр.— помітне поживлення у галузі вивчення дитячого фольклору як одного з активних пластів усної культури. Статистика свідчить: якщо у 1981—1985 рр. дитячому фольклорові присвячено 38 основних бібліографічних описів (тобто 0,7 відсотка від усього масиву врахованої літератури), то за перше п'ятиріччя 1990-х рр. зареєстровано 133 роботи такого типу (1,6 відсотка). Етнографія дитинства знайшла відображення у низці дослідницьких збірників 1991—1995 рр.¹⁰⁰

⁹⁸ Скоморохи: Проблемы и перспективы изучения / Отв. ред. В. В. Кошелев.— Санкт-Петербург, 1994.

⁹⁹ Вкажемо на збірник текстів, що містить обширний коментар і вступні статті: Русский эротический фольклор: Песни. Обряды и обрядовый фольклор. Народный театр. Заговоры. Загадки. Частушки.— Москва, 1995. Див. також: Смехозротический фольклор: Тексты / Сост. С. Б. Борисов.— Тверь, 1996. У дослідницькому збірнику „Анти-мир русской культуры: Язык. Фольклор. Литература“.— Москва, 1996 опубліковано статті Б. Успенсько-го про обценні вирази в російській мові й у „завітних“ казках.

¹⁰⁰ Це передовсім такі видання: Дети и народные традиции: Материалы пятых Виноградовских чтений / Науч. ред. А. П. Лазарев.— Челябинск, 1991.— Ч. 1—2; Дети и народная культура. Иркутск. 6-е Виноградовские чтения.— Москва, 1995; Народная педагогика воспитания детей, подростков и молодежи: Материалы VII Виноградовских чтений.— Екатеринбург, 1993; Традиционная культура и мир детства: Материалы международной научной конференции. XI Виноградовские чтения.— Ульяновск, 1998.— Ч. 1—3; Мир детства и традиционная культура.— Москва, 1995—1996.— Вып. 1—2; Школьный быт и фольклор / Сост. А. Ф. Белоусов.— Таллин, 1992.— Ч. 1—2; Русский школьный фольклор: От „вызываний“ Пиковой дамы до семейных рассказов / Сост. А. Ф. Белоусов.— Москва, 1998;

Найбільш значущою рисою у вивченні дитячого фольклору стало суттєве розширення фольклористичною наукою кола явищ, що входять у сферу дитячої субкультури. З'явилося, наприклад, зацікавлення дівочим пісенником-альбомом, рукописним любовним оповіданням, що є важливою складовою дівочих альбомів¹⁰¹. Учені також зауважили побутування у дитячому середовищі забави у країну мрій, виклику Пікової дами, молитви до іспиту, ворожіння, віршованих переробок зразків класичної російської поезії. Увагу фольклористики привертають жанри шкільної непристойної поезії, замовчуваної у науці в попередній час. Дістав своє наукове осмислення і дитячий анекдот.

Справжнім відкриттям на межі 1980—1990-х рр. став для фольклористів жанр „садистських віршів“, що виявляв протест підлітків проти офіційної, насильно насадженої ідеології. Сучасне звернення уваги вчених на цей новітній жанр дало змогу виявити механізми виникнення, пов'язані з індивідуальною творчою діяльністю у божественних молодіжних колах, та подальший перехід його у середовище підлітків¹⁰².

Продовжилось вивчення і тих форм дитячого фольклору, які давно посіли місце в науковій свідомості. Предметом уваги фольклористів залишаються „страшилки“, введені у науковий обіг ще у 1970-ті рр. М. Осоріною. У 1997 р. побачила світ її монографія „Секретный мир детей в пространстве мира взрослых“ (Санкт-Петербург, 1999). Привертає увагу спроба С. Лойтер створити покажчик сюжетних типів цього жанру¹⁰³, а також її невелике дослідження „Феномен детской субкультуры“ (Петрозаводск, 1999). Згаданий жанр у 1995 р. дістав усестороннє висвітлення у монографії М. Чередникової „Современная русская детская мифология в контексте фактов традиционной культуры и детской психологии“ (Ульяновск, 1995).

Поряд із сучасними жанрами дитячого фольклору вивчались і давні, пов'язані зі селянською традицією форми¹⁰⁴. Загалом можна підсумувати, що російська фольклористика останнього п'ятиріччя зробила значний крок уперед у вивченні дитячої субкультури.

Короткий огляд літератури з російського фольклору, що вийшла у 1990-ті рр., дає змогу зробити такий висновок. На сьогодні російська фольклористика розвивається у нормальних умовах, без ідеологічного диктату. Цей фактор сприяє розширенню методологічної бази фольклористики та виявленню у науці багатоаспектності й розмаїття напрямів.

*З російської мови переклади
Оксана КУЗЬМЕНКО і Ольга ХАРЧИШИН*

Трыкова О. Ю. Детский фольклор: страшилки, анекдоты, „садистские стишки“.— Ярославль, 1998 та інші. У цій галузі, як і при вивченні інших сфер усної народної поезії, наука не оминула практики звернення до своїх попередників. Доповнює названу книжку вибраних праць Г. Виноградова видання знаменитого дослідження відомого лікаря кінця XIX ст. Є. Покровського „Детские игры, преимущественно русские (В связи с историей, этнографией, педагогикой и гигиеной)“.— Санкт-Петербург, 1994.

¹⁰¹ Див.: Тридцать рукописных девичьих любовных рассказов / Сост., авт. статьи и комментарий. С. В. Борисов.— Обнинск, 1992.

¹⁰² Див. статтю А. Білоусова: Лотмановский сборник.— Москва, 1995.

¹⁰³ Див.: Фольклористика Карелии.— Петрозаводск, 1995.— Вып. 9.— С. 80—180.

¹⁰⁴ Див., напр.: Детский поэтический фольклор / Сост. А. Н. Мартынова.— Санкт-Петербург, 1997.— Ч. 1—2.

Tetiana IVANOVA

**RUSSIAN FOLKLORE STUDIES IN THE LAST DECADE
OF THE TWENTIETH CENTURY**

The article offers a brief review of literature on Russian folklore published in the 1900s. The author works on the assumption that academic thought developed in parallel with changes that took place in social consciousness and were generated by the perestroika era. It was because of these shifts, according to the author, that there was an upsurge of interest in cultural issues. It is pointed out that a favorable state policy with respect to book publishing facilitated the arrival of numerous books on folklore studies and made it possible to have reprinted classical works on folklore studies (esp. those from the beginning of the 20th c.).

The article does a fairly detailed analysis of the fundamental works on the subject, which reflect major advances in Russian folklore studies. The author makes a distinction, in particular, between referential (geographical references, bibliography references, ethnolinguistic dictionaries and encyclopedias, mythology dictionaries etc.) and analytical research (plot/storyline references, references of folklore genres etc.). The article gives a detailed account and a thorough assessment of periodicals, selections of music, and articles put out by academic and research institutions and national centers dealing with folklore studies. What is to be in the focus of further research is also identified, and that is issues of myth, rites, ritual games, folk tales, traditional folk prose (non-folk-tale kind), the more recent genres of the 20th century, notably modern kinds of oral culture (children's subculture).

The author concludes by saying that all the conditions for a successful development of Russian folklore studies are in place today. This, according to the author, is going to be a factor in developing new methods and encouraging diversity of themes and approaches in research.